

Μέθοδος ύφολογικής αναλύσεως λογοτεχνήματος

Ι. Ἀθανασόπουλου
Φιλολόγου

Μερικές διαπιστώσεις: Μέχρι πρὶν δέκα περίπου χρόνια πίστευα πῶς τὸ πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῶν Νέων Ἑλληνικῶν τὸ εἶχαν λύσει γιὰ μένα ἄλλοι, παλαιοὶ καὶ σοφοὶ παιδαγωγοί. Δέν τολμοῦσα νά διανοηθῶ πῶς κάτι δέν πάει καλά. Ὅπωςδῆποτε οἱ πολλαπλοὶ στόχοι τοῦ μαθήματος μοῦ προκαλοῦσαν κάποιο δέος: Γλωσσική καὶ αἰσθητική καλλιέργεια, σύνδεση μέ τὴν παράδοση καὶ τὴν νεοελληνική πραγματικότητα, ἠθοπλαστικός σκοπός, σύμμετρη ἀνάπτυξη ὄλων τῶν στοιχείων τῆς προσωπικότητας καὶ παράλληλη ἐνθάρρυνση στὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς προσωπικότητας τοῦ κάθε μαθητῆ καὶ ἄλλα «ἠχηρὰ παρόμοια»... Πολλές φορές μεμφόμεν τούς Πανεπιστημιακοὺς μου δασκάλους, γιατί δέν μοῦ εἶχαν δώσει τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια γιὰ μιά τόσο δύσκολη δουλειά. Τὰ σχολικά ἐγχειρίδια μᾶς ἔδιναν συνήθως μιά σειρά λογοτεχνημάτων (κατὰ σχολές καὶ περιόδους ἢ θεματικές ἐνότητες) καὶ λίγα βιογραφικά. Ἡ διδακτική πορεία σχεδόν στερεότυπη (νόημα, κεντρική ἰδέα, ἐνότητες, ἄλλες ἰδέες, καλλολογικά, ἠθικά κ.τ.λ.). Στὴν «κρίση τοῦ διδάσκοντος» ἀφηνόταν τὸ πού θά ρίξει τὸ κέντρο βάρους ὥστε νά καταστήσει τὸ μάθημα ἐνδιαφέρον καὶ χρήσιμο. Ἐτσι ἀρκετοὶ συνάδελφοι κατέφευγαν στὴ χρήση ἐτοιμῶν λογοτεχνικῶν κριτικῶν (συχνὰ ἀντιφατικῶν) ἢ ἔβλεπαν τὰ λογοτεχνήματα σάν πηγὴ πληροφοριῶν ἱστορικῶν, λαογραφικῶν ἢ σάν ἐγχειρίδια ἠθικῆς, ψυχολογίας, κοινωνιολογίας καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ γλωσσική καλλιέργεια — βασικό στόχο τοῦ μαθήματος — κι αὐτὴ ἀκόμα ἢ μεταρρυθμιστὴ ἀρκέστηκε στὴν ἀνιαρὴ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ τῆς Δημοτικῆς γλώσσας*. Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ μαθητές θεωροῦσαν τὸ μάθημα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν τόσο εὐκόλο, ὥστε νά μὴ χρειάζεται καὶ ιδιαίτερος κόπος γιὰ νά περάσουν τίς ἐξετάσεις (ἀποστηθίζοντας λίγα βιογραφικά καὶ ἐτοιμες κρίσεις — τὰ ἄλλα ἦταν εὐκολονόητα).

Τὴν ἰδέα τῆς ύφολογικῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων τὴν συνέλαβα, ὅταν παρακολούθησα ἓνα σεμινάριο ύφολογίας τοῦ καθηγητῆ τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γ. Μπαμπινιώτη κατὰ τὸ Ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1979-1980. Εἶχα τότε τὴν εὐκαιρία νά διαβάσω καὶ νά συζητήσω τίς ἀπόψεις διασήμων γλωσσολόγων γύρω ἀπὸ τὴ συμβολὴ τῆς ύφολογίας στὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων.

* Αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού ἐπιχείρησα τὸ 1973 νά ἀξιοποιήσω τοῦλάχιστον στοιχειωδῶς τὸ γλωσσικό ὄλικό τοῦ Ἀναγνωστικοῦ τῆς Α΄ Γυμνασίου. Τύπωσα τότε στὴν Κυρήνεια ἓνα βοήθημα παράλληλο μέ τὸ σχολικό ἐγχειρίδιο, ὅπου περιέλαβα τίς καινούργιες (γιὰ τοὺς μαθητές μου) λέξεις καὶ φράσεις σὲ μιά σειρά ἀφομοιωτικῶν ἀσκήσεων. Παράλληλα τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τῆς Κύπρου συνιστοῦσε στίς ἐξετάσεις τῶν Ν. Ἑλληνικῶν νά ὑπάρχει καὶ μιά γλωσσικὴ παρατήρηση. Φυσικά ἢ λύση δέν ἦταν ἰδεώδης, ἀφοῦ στηριζόταν σ' ἓνα Ἀναγνωστικό πού δέν συντάχθηκε εἰδικά γι' αὐτὸ τὸ σκόπο. Ἦταν ἀπλῶς «μιά κάποια λύση», γιὰ τὸν πλουτισμὸ τοῦ φτωχοῦ λεξιλογίου τῶν μαθητῶν.

Ετσι κατέληξα στην απόφαση να αξιοποιήσω τις θεωρητικές γνώσεις, που αναφέρω πιο κάτω, στη σχολική πράξη, όχι για να καταργήσω την παλιά μέθοδο, αλλά για να την συμπληρώσω.

Θεωρητική θεμελίωση: Είναι γενικά παραδεκτό ότι κάθε λογοτέχνης, για να περάσει στους αναγνώστες - δέκτες τό μήνυμά του, κάνει χρήση της βασικῆς ἀρχῆς τοῦ παραλληλισμοῦ στην πλατειά σημασία τοῦ ὄρου. ("Αν ἔλεγε τά σύκα σύκα καί τή σκάφη σκάφη, δέν θά ἔκανε τέχνη). Ἔτσι κατά κανόνα καταφεύγει σέ παρεκκλίσεις ἀπό τήν καθιερωμένη χρήση τῆς γλώσσας στά διάφορα ἐπίπεδά της (παράγοντες ἐπικοινωνίας, σημασιολογικό, γραμματική, σύνταξη, φωνολογικό, λεξιλογικό, στίξη). Πίσω ἀκριβῶς ἀπ' αὐτές τίς ἐπιλογές κρύβεται καί ἡ ἰδιοτυπία τοῦ μηνύματος τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, πού ἀποτελεῖ πλέον ἕνα καινούργιο κώδικα γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας, ὁ ὁποῖος χρειάζεται τήν ἀποκρυπτογράφηση του. Αὐτή τή δουλειά καλοῦμε τούς μαθητές νά κάνουν ἐπιστρατεύοντας τίς γνώσεις τους σχετικά μέ τή γλώσσα. Τά πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου εἶναι πολλά. Ἐναφέρω τά κυριότερα:

α) Προσφέρει στους μαθητές μιὰ συγκεκριμένη στρατηγική, ὥστε νά φτάσουν στην ἀποκρυπτογράφηση τοῦ μηνύματος στηριζόμενοι σέ συγκεκριμένα στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου.

β) Τούς δίνει τήν εὐκαιρία νά συνειδητοποιήσουν τήν πρακτική ἀξία τῆς Γραμματικῆς καί τοῦ Συντακτικοῦ, ὥστε νά μὴν τά θεωροῦν ἀνιαρά καί ἄχρηστα μαθήματα.

γ) Ἀντιπαραβάλλοντας Γραμματική καί Λογοτεχνία βοηθεῖ νά καταλάβουν καλύτερα καί τίς δύο.

δ) Ἀναπτύσσει τή γλωσσική τους εὐαισθησία μέ εὐεργετικές ἐπιπτώσεις στό μάθημα τῆς ἐκθέσεως**.

Ἄς ἐπιχειρήσουμε τώρα μιὰ ὑφολογική προσπέλαση τοῦ διηγήματος τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, **Κρυφά Χαράματα** (κείμενα Νεοελλ. Λογοτ. Γ' Γυμνασίου, σ.σ. 232-236).

Πορεία διδασκαλίας

Ἐρώτηση 1η: Νά ἀποδώσετε περιληπτικά τό περιεχόμενο τοῦ διηγήματος.

— Οἱ μαθητές, πού ἔχουν προετοιμασθεῖ γι' αὐτό ἀπό τό σπίτι, ἐπειδή ἡ ἀνάγνωσή του στην τάξη θά ἀπαιτοῦσε πολύ χρόνο, μᾶς ἀφηγοῦνται περίπου: « Ἐνας 90ντάρης γερο-ναυτικός ζεῖ μέ τή γριά του ἀποτραβηγμένος σ' ἕνα καμαράκι πού εἶναι στην ἴδια αὐλή μέ τό σπίτι τοῦ δευτερότοκου γιου του, τοῦ Λιά· (ὁ πρῶτος χάθηκε στη θάλασσα καί αὐτό ἦταν ἡ αἰτία τῆς θλίψης καί τῆς ἀπομόνωσης τοῦ γέρου). Ξαφνικά μιὰ μέρα βγαίνει ἀπό

** Τίς θέσεις αὐτές ἐξέθεσα σέ δύο παιδαγωγικές συνεδριάσεις φιλολόγων τῆς Προτύπου Σχολῆς Ἐναβρύτων καί στη συνέχεια ἔκανα μιὰ παρουσίαση τῆς μεθόδου στην Α2 Γενικοῦ Λυκείου πάνω στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ. Τό ζωνερό ἐνδιαφέρον καί ἡ ἀπόδοση τῶν μαθητῶν ἱκανοποίησαν σέ μεγάλο βαθμό.

τόν κρυψώνα του και άνεβαίνει μέ κόπο στ'άνώγι τοῦ γιοῦ του, ὁπότε ἀνακαλύπτει τίς μυστικές ἐτοιμασίες τοῦ Λιαῖ καί τῶν παλικαριῶν του γιά τό ξεκίνημα τοῦ ἀγῶνα τοῦ 21. Αὐτή ἡ εἶδηση μεταμόρφωσε τό γέρο δίνοντάς του ἀπέραντη χαρά».

Στό σημείο αὐτό παρεμβαίνουμε γιά νά παρατηρήσουμε πῶς ἡ νοηματική ἀπόδοση τῶν μαθητῶν μᾶς δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας κατέχεται ἀπό μιᾶ διάθεση φλυαρίας, ἀφοῦ γιά τόσο λίγες ιδέες χρειάσθηκε τέσσερεις ὁλόκληρες σελίδες! Εἶναι φυσικό νά ἀντιδράσουν οἱ μαθητές, ὁπότε θά τοῦς παρακινήσουμε νά ἀνακαλύψουν σ' ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς γλώσσας τήν ἰδιοτυπία τοῦ μηνύματος τοῦ συγγραφέα.

Ἐρώτηση 2η: Ποιά ἡ θέση τοῦ συγγραφέα σέ σχέση μέ τοῦς ἥρωες τοῦ διηγήματος; Μήπως ταυτίζεται μέ κάποιους;

— Σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου ὁ Βλαχογιάννης ταυτίζεται μέ τή γυναίκα καί τίς κόρες τοῦ Λιαῖ, παρακολουθώντας ἀπό κάποια ἀπόσταση τά γεγονότα, χωρίς ψυχολογικές προεκτάσεις, ἐνδόμυχες σκέψεις τῶν ἡρώων κ.τ.λ. (Βλέπε στό τέλος πίνακα I). Αὐτή ἡ περιγραφή συμφωνεῖ μέ τήν ἀπλοϊκότητα τῶν ἡρώων.

Ἐρώτηση 3η: Ποιά χαρακτηριστικά τοῦ γέρου καί τοῦ Λιαῖ μᾶς ἀναφέρει μέσα στό ἔργο ὁ συγγραφέας; Τί παρατηρεῖτε;

— Οἱ μαθητές δέν ἔχουν παρά νά καταγράψουν τά ἐπίθετα καί τοῦς προσδιορισμούς πού ἀποδίδονται στοῦς δύο κεντρικούς ἥρωες καί τίς ἐνέργειές τους. Ἐτσι θά ἐπισημάνουν χωρίς ἰδιαίτερη προσπάθεια τή μεγάλη ὁμοιότητα πατέρα καί γιοῦ στά πλαίσια τῆς διαιώνισης τοῦ εἶδους, ἐνῶ θά προΐδεασθοῦν καί γιά ἄλλα εὐρήματα στή συνέχεια (πίνακας II).

Ἐρώτηση 4η: Βλέπετε κάποιες παρεκκλίσεις ἀπό πλευρᾶς Γραμματικῆς στό κείμενο; Ἄν ναι, τί ὑποδηλώνουν;

— Οἱ μαθητές θά καταγράψουν ἓνα μεγάλο ἀριθμό τύπων πού ἀνήκουν προφανῶς σέ μιᾶ νησιώτικη τοπολαλία (ἰδίως στά διαλογικά μέρη τοῦ διηγήματος). Τελικά θά γίνει μιᾶ ταξινόμηση (Πίνακας III), ὥστε νά φανεῖ στό φωνολογικό ἐπίπεδο: α) ἡ προτίμηση στά ἤχηρά συμπλέγματα συμφῶνων, β) ἡ κῶφωση καί γ) ἡ συντόμηση λέξεων μέ ἀποβολή τοῦ ἄτονου ε καί η στήν ἀρχή τους ἢ μέ συνίζηση στή λήγουσα. Μέ τή συζήτηση πού θά ἀκολουθήσει θά καταδειχθεῖ ὅτι τέτοιοι τύποι φανερώνουν ἀνθρώπους τραχεῖς, ἀποφασιστικούς καί μέ περιορισμένη μόρφωση.

Ἐρώτηση 5η: Τί παρατηρεῖτε στή Σύνταξη τῶν προτάσεων;

— Εὐκόλα διακρίνεται ἡ προτίμηση τοῦ συγγραφέα στόν παρατακτικό λόγο. Τό Συντακτικό μᾶς πληροφορεῖ ὅτι αὐτή εἶναι ἡ «ἀρχαία μορφή λόγου». Ἐπομένως ἓνα εἶδος πρωτογονισμοῦ (ἀπλοϊκότητας) καί ἔλλειψης πνευματικῆς καλλιέργειας χαρακτηρίζει τοῦς ἥρωες τοῦ ἔργου (Πίνακας IV). Ἐξ ἄλλου αὐτό ἐνισχύεται καί ἀπό τό περιορισμένο λεξιλόγιο στά διαλογικά μέρη.

Ἐρώτηση 6η: Ὑπάρχει στή στίξη κάτι πού σᾶς κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση;

Ἄν ναι, πῶς τό ἐρμηνεύετε;

— Ἐκεῖνο πού φαίνεται ἀμέσως εἶναι ἡ μεγάλη συχνότητα τῶν ἀποσιωπητικῶν στά διαλογικά μέρη. Στήν προκειμένη περίπτωση δηλώνουν τοὺς δισταγμούς τοῦ Λιά νά ἐμπιστευθεῖ τό μεγάλο μυστικό στόν πατέρα του. Αὐτή ἡ ἀποσιώπηση σημαίνει ἐχεμύθεια καί ὑπευθυνότητα γιά τό Λιά καί ψυχική ταραχή γιά τόν γέρο πατέρα. (Πίνακας V).

Ἐρώτηση 7η: Πρός τό τέλος τοῦ ἔργου ὁ γέρος ἔχει στά λόγια του μιά εἰρωνεία. Τί προδίδει αὐτό τό ὕφος;

— Πράγματι σ' αὐτό τό σημεῖο ὁ γέρος μέ ὑπερβολές, μεταφορές καί μὴ ἀπορηματικές ἐρωτήσεις ἄλλα λέει καί ἄλλα ἐννοεῖ. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι τά λόγια του δέν κρύβουν ἐχθρότητα. Αὐτό φανερώνει τόν ἄκακο, καλόκαρδο χαρακτήρα του.

Ἐρώτηση 8η: Διακρίνετε μέσα στό ἔργο ἐφαρμογές τῆς ἀρχῆς τοῦ παραλληλισμοῦ; Τί ὑποδηλώνουν; (Σ' αὐτό τό σημεῖο θά πρέπει ἴσως νά ὑποδείξουμε στοὺς μαθητές ὅτι συνήθως ὁ τίτλος μᾶς βοηθεῖ σ' αὐτό).

— Ξεκινώντας α) μέ τήν ἐννοια «χαράματα» βλέπουμε ὅτι δηλώνουν ἓνα ξεκίνημα, μιά προετοιμασία. Παράλληλα ὅμως συμβαίνουν καί ἄλλα παρόμοια γεγονότα μέσα στό ἔργο δίνοντας στόν ξεσηκωμό τοῦ ἔθνους τό σημασιολογικό τους φορτίο. Δηλαδή κατά τόν Βλαχογιάννη ἡ ἐτοιμασία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 ἔχει τό χαρακτήρα τῆς παραμονῆς μιᾶς γιορτῆς, τῆς ἐτοιμασίας μιᾶς προίκα, τῆς προπαρασκευῆς ἐνός γεύματος — γλεντιοῦ, τοῦ ξυπνήματος μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου. β) Ἐπίσης ἡ ἐννοια «κρυφά» τονίζεται σέ παράλληλα ἐπίπεδα. γ) Ἡ διαιώνιση τοῦ εἴδους σάν φυσικός νόμος ἐξισώνεται σημασιολογικά μέ τήν ἀναγκαιότητα γιά διαιώνιση τῆς φυλῆς. δ) Τό ξανάνιωμα τοῦ γέρου μέ τήν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. (Πίνακας VI).

Ἐρώτηση 9η: Μέ βάση τά εὐρήματα τῆς ὑφολογικῆς ἀναλύσεως πρᾶσπαθῆστε νά διατυπώσετε τήν ἰδιοτυπία τοῦ μηνύματος τοῦ συγγραφέα σ' αὐτό τό διήγημα.

— Ὁ Βλαχογιάννης μᾶς παρουσιάζει σέ μιά «ἐξ ἀποστάσεως» ἀφήγηση τήν μυστική προετοιμασία τοῦ ἀγῶνα γιά τήν ἐθνική ἀναγέννηση σάν ἔργο ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων, μέ τραχύ καί ἀποφασιστικό χαρακτήρα, ἀλλά καί μέ καλοσύνη, ὑπευθυνότητα καί πρό παντός ἐχεμύθεια, ὥστε νά φυλάξουν τό μεγάλο μυστικό. Αὐτά εἶναι «τά παλικάρια τά παλιά».

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

I

Γυναίκα καί κόρες
Συγγραφέας

Γέρος Λιάς Σύντροφοι Γριά
Ἀναγνώστες

II

	Γέρος	Λιάς
	90ντάρης	δευτερόκλαδος
	ναυτικός	ναυτικός
	αύστηρός	άλύγιστος
	άπότομος	λιγόλογος
	τρυφερό ταίρι	πολύτεκνος
(χιουμορ)	καλόκαρδος	γλεντζές
	φιλελεύθερος	φιλελεύθερος
	πολύπαθος	άξιος

III

Τοπολαλιά	Ήχηρά συμπλέγματα συμφώνων	Κώφωση	Συνίζηση Άποβολή
χαμπέρι	άπόχτησες	(κτ — χτ) σήκου	πιθυμιά
ζουλάπι	άντρωνε	(νδ — ντ) άπάνου	σύχασε
κάμωμα	κίντυνος	» φουσέκια	τοιμασιά
παραγώνι	εύκή	(φχ — φκ)	Λιάς
τάλαρα	όχτρούς	(χθ — χτ)	κριάς
όνειριαζόταν	έφτά	(πτ — φτ)	θερμασιά
άντάμα			στοιχειά
άμή			

IV Σύνταξη

Παρατακτικός λόγος = άπλοϊκότητα

V

... (άποσιώπηση)

έχεμύθεια

ψυχική ταραχή

VI Παραλληλισμοί

α)

χαράματα

ό τοίχος σάν τήν παραμονή γιορτής
οί κόρες μέ προΐκες έτοιμες για γάμο.
ή γυναίκα μέ σαλατικά για τό γεϋμα
ό γέρος έδειξε σά ν'άποξύπνησε
ό Λιάς έτοιμάζεται για τόν ξεσηκωμό.

β)

κρυφά

ό γέρος και ή γριά λουφάζουν
ή γυναίκα και οι κόρες κρυφοκοιτάζουν — κρυφακούνε
ό Λιάς προσπαθει νά κρυφτεί άπ'τόν πατέρα του
άγγόνες: «Δέν ξέρουμε τίποτα οι κακομοΐρες».
ό Γέρος στη Γριά: «Δέν έχω νά σου δώσω λόγο».

γ)

δισιωνιση

του ειδους

της ψυχης

δ)

αναγέννηση του γέρου (ξανάνιωμα)
του Έλληνισμού.